

Janja Vollmaier Lubej

Esej o robcu, jeziku in zavračanju zla

I. Robec

Pred leti mi je nekdo rekel, da se ob prihodu v Bosno vedno zave, kako nepotrebno je njegovo jamranje in da se šele takrat s srečo v srcu zave, da živi v Sloveniji. Ko v Ukrajini vidim po smeteh brskajoče ljudi, obupane ženice na ulicah, ki zmešane zaradi svoje nesreče blodijo sem ter tja, sprašujejo za smer proti cerkvi, lekarni, tedaj ob tuji nesreči – kako egoističen je človek! – pomislim na svojo domovino. Nimam je patetično rada, jezna sem nanjo vselej, ko vidim, kako tone v revščino in dopušča, da mladi nimajo služb in perspektive, zato so patološko odvisni od staršev, ne maram svoje domovine, ker državljanom zapira vrata, vedno manj sem na to, da sem Slovenka, Evropejka, ponosna, vedno manjkrat mi vztrepeta srce, ko slavi zmago slovenski športnik/športnica, toda tam, v Lvovu, 900 km stran, je njena podoba (še) vedno idealna, nadrealna, malce mistična, intimna. Previdno jo ovijem v lep papir in premišlujem, da pri nas ni brskanja po smeteh in čakanja v vrstah za pakete s hrano. Daleč od domovine berem Delo, Večer, vsake toliko časa si iz prvega kaj prepisem, pred časom je to bilo čudovito besedilo za Dobro jutro Mimi Podkrižnik. Točno tako, kot je zapisal Michel Houellebecq, se počutim tudi sama: “Kadar nas vse tisto, kar se dogaja doma, ne zadeva več ali vsaj ne preveč, in se nas niti vse ono v družbi, v katero smo se preselili, ne dotika prav močno, se počutimo nekako zunaj vsega.”

In dalje, novinarka zapiše: “Ni slabo, če je človek imun za pritlehnosti sredine: zato ker z njo ni več v razmerju popolnega prekrivanja in občutenja. Če ni prave bližine, je tudi manj možnosti, da bi se z zamejeno okolico obsojala in do kosti presojala. Kadar je med njima distanca in ne govorita niti istega notranjega jezika, potem se izgubi nič koliko odenkov – v dobrem in slabem.”

Ja, to me muči, to me duši, da nisem nikjer, da sem nekje vmes, da me na eni strani "slovenske" zadeve ne bolijo, ker jih vidim od daleč. A indiferentnost je namišljena, traja samo hipec, in tako blodim iz enega stanja v drugega, iz vzporednosti v resničnost, ki pa zamaknjena boli bolj, kot če bi se zgodila takoj. Prebudim se, ko po slovenskem televizijskem dnevniku vidim vse bolj drugačno, Lvovski, ukrajinski zgodbi podobno resnico, zaboli me srce. Čez čas pozabim in spet nekritično ocenjujem domovino, daleč proč sem od nje, pogrešam jo. Pride januar, spet pripravljam oblačila za večmesečno bivanje v Lvovu, tisto, kar sta naši deklici prerasli, nesem na Karitas. Dolge, predolge vrste. Zaboli me srce. Kje sem jaz, majhnica, ki ves čas kritiziram Ukrajino, ko grem ven in imam umazane, peska polne čevlje, kje sem, ko hodeč po ukrajinskih ulicah zadenem z otroškimi vozičkom v avto ali še pogosteje v luknjo in ko mi, hiteč mimo mene, nihče ne pomaga, jaz pa z olajšanjem pomislim, da pri nas pa že ni tako?! Ej, ti, domovina, zakaj bi te spoštovala, ko pa dopuščaš prazne, žalostne oči?! O očeh kot organu, ki odseva žalost, trpljenje, je spletel čudovite kratke zgodbe Andrej Makuc. V njih pripovedovalec sporoča, kako brezbrizen je človek do nasilja nad živalmi, literarna oseba opazuje njene oči, ko trpi, je mučena, zlorabljen, ko človek izrabi svojo premoč: njene oči so vedno odprte: "ko živi, ko trpi, tudi ko umira in umre. Žival se med trpljenjem ne zna skriti kot človek. Za zaprte veke." Knjiga me s svojo tematiko, sporočilnostjo in jezikovno močno izraznostjo vedno znova presune in navdahne. Ob branju takih literarnih del postanem hvaležna za vsako napisano misel.

Ne bi bilo pravično, da ocenjujem druge in njo, ki ni moja domovina. A napisala bi rada, kaj je tisto, kar meni povzroča nedomačnost, ko preiščujem o bivanju v Lvovu. Poudarila bi, da sem mesto dolgo sprejemala. Ne zaradi njega samega – lepega mesta s čudovitim središčem s habsburškim, poljskim vplivom –, temveč veliko bolj zaradi zunanjih okoliščin. Nanizala jih bom nekaj, čeprav je veliko razlogov za ta dolgotrajni proces najbrž tudi v meni. Ko grem k frizerju, pošteno plačam, za naš standard še vedno ni zelo drago – zebe me v tistem pritličnem salonu, v katerega sonce nikdar ne zaide –, vrnila bi se rada k novinarki Mimi Podkrižnik, ki je nekoč, v nekem zapisu poudarila, da sonce ne sije povsod enako: ugotovim, da me med drugim moti prav to, da ni prave svetlobe, da ni odseva hiš, Sodnega stolpa, mostu v reki, ki je ni, da sonce drugače pada na stavbe, *kamjanice*, in pomislim, kako drobna banalnost – skratka, v premrzlem prostoru plačam barvanje las, na kalkulator izračunana cena je ponižujoča, ker vem, da sem edina, ki za pričesko plačuje sedmino povprečne ukrajinske plače. To me vznemiri, vendar ničesar ne ukrenem.

Kot nekega temnega, srhljivega dne v Lvovu, ko je iz uličnih zvočnikov bobnel prenos spomina na *holodomor*. Spominjam se ženske, ki na tisti z bolečino vžgan dan obupno prosi za pomoč, a je nihče ne sliši. Vsi hitimo. Vsi gremo mimo. Ker če se ne ozreš, ne začutiš brezdomčevega gorja. Ker če molčiš, se ne slišiš. Tisti dan se mi je neizbrisljivo vtisnil v spomin.

V spremni besedi *Nižave* Herte Müller prevajalec Slavo Šerc zapiše, da je pisateljica v govoru ob podelitvi Nobelove nagrade poudarila vez, ki jo je imela z materjo – to je bil robec. Mati jo je namreč vedno vprašala, ali ima robec, kar je pomenilo posebno nežnost, ki je od matere na neposreden način ni bila deležna. To vprašanje pa jo je spomnilo, da mati misli nanjo, da ji ni vseeno zanjo, dalo ji je občutek varnosti. Pozneje, ko je izgubila službo, si je na hodniku razgrnila robec in se usedla nanj. Pomenil ji je varnost, sprejetost, ob težkem trenutku se je torej znala zbrati in reagirati tako, da se je vrnila v varno pribežališče. In kakšen je občutek, če tega nimaš? Če se nimaš kam zateči, kakor miš v svojo luknjo?

V tujini sem predvsem spoznala svoje zmote in prepričanja. To me je precej potrla, ker se je moje notranje pribežališče tako vztrajno rušilo. Vsak dan znova in znova. Ko mi je Ukrajina vedno znova dokazovala, kako so moja mišljenja napačna, me je to vsakič sesulo. Dolgo sem potrebovala, da sem to sprejela. Ob odkrivanju njihovih zmot sem ponosno in prepričano trdila, da pri nas pa že ni tako. In se vselej ujela v past. Kaj je v moji domovini boljše? Časopisi. Sir. Kruh. Pitna voda. Zdravstvo. Šolstvo. Pešec je na boljšem. Tudi mamica z vozičkom. Kolesar tudi. O tem sem prepričana. Kaj je boljše v Ukrajini? Poceni tržnica. Poceni *cukerki* (samo za tiste, ki ne gledajo na E-je). Ljudje? Na obeh straneh srčni, prijazni, dobri, pa tudi izkoriščevalski in izdajalski, a to ni nič novega, nič posebnega. Naprej, to mesto mi je že prvi dan pokazalo neizprosno delitev med revnimi in bogatimi. Nisem prvič spoznala razlike med ljudmi, bilo pa je drugače. Vsak dan videvam krivično porazdeljen svet, ki krade lačnim in daje bogatim. Reveži ubogi stojijo tam v vrsti in čakajo na umazan avtobus, zdaj je čas virusov, vsi kihajo, smrkajo, medtem ko se bogataši vozijo v limuzinah, jih postavljajo na pločnike, in če se jih dotakneš, vijuvijuviju, tulijo, zavijajo, nekoč sem k eni nehote prislonila otroški voziček, bilo je komično. Revni na ulicah molijo čebulo, zelje, jabolka pod nos, drugi s solznimi, iskrenimi očmi prosijo za sina, hčer ... sivina je, takšno življenje, hipoma se naseli vame in obsedim v stanovanju, v katerem nikdar ne bom zares doma. Ko ljudje hodijo sem in tja v en dan, pri lekarni stoji brezzoba ženica, ustrašiš se je, ko jo zagledaš, vpraša te po uri, po poti, ti je ne slišiš, ker ima na sebi prevelik plašč, ker je bosa, ker se bojiš, da ti bo uboga stara brezdomna ženica

ukradla tvoj bedni, osiromašeni svet. Potem pri cerkvi donijo razglašeni zvonovi, razvlečena melodija, disharmonija, atonalna nepesem pa v tebi vzbuja grozo. Vsake toliko vidavam žensko z ruto na glavi, vidim njen obraz in gube na njem, sklepam, da je mojih let, morebiti celo mlajša. Odsotno gleda in vedno stoji pri istih vhodnih vratih. Takšni prizori me pretresejo, ko se zavem, da bi ista ženska v nekem drugem prostoru lahko živila povsem drugače. So še druge stvari. Videla sem t. i. elitni rajon, si v mislih risala hiše z brezhibnimi fasadami, lepimi parkirišči, premamil me je vonj materializma, predstavljala sem si urejeno, prelepo okolico, risala sem z zlatom tlakovano pot, s copati prehojeno, videla sem tišino hrastovih dreves, petje ptic, sončna jutra in temne večere. Nič od naštetega razen nekaj tišine in petja nisem opazila tam. Moj pojmovni svet se v tem mestu poruši, demitologizira, antiestetizira. In ko v tem varljivem zatočišču, v katerem še lep čas nisem zmogla razpreti robca in se usesti vanj, premišlujem o svojem mestu, svoji domovini, se žalostna spomnim vseh zavrženih prošenj za delo in celo nekaterih povabil na razgovor. Kakor bebčki smo nekoč ob nekem zanimivem razpisu stali vsi prijavljeni profesorji slovenščine, hrepeneč, da bi izbrali enega od nas. Tisti teden, ko sem prejela povabilo na razgovor, je bil še posebej lep. Zdelo se mi je, da opravičujem svojo diplomo, doktorat, svoj trud, lepo sem se pripravila in vsem ponosno povedala, da gre za pomembno stvar. Ne navežem se na predmete: tudi v tujino si nikdar doslej nisem odnesla najljubše skodelice, ker je preprosto nimam, vselej pa v vrečke nalagam polno knjig. Navezala sem se le na svojo prvo rjavo službeno torbo, kar vztrepeta mi srce, ko pomislim nanjo, kako rada sem vanjo zlagala učbenike, delovne liste in drugo gradivo za študente, in ko se mi je zdelo, da sem spet tako blizu službi, sem pomislila na to svojo rjavo torbo. Vanjo sem po dolgem času spravila vse potrebno za nastop, predstavljala sem si, kako to počnem vsak dan, in ta misel me je osrečila. Po dveh mesecih so me obvestili, da so izbrali drugega kandidata.

In potem nekaj dni pozneje v tem tujem stanovanju premišlujem o svoji poti, o vlaku, ki me pelje nekam drugam, pomislim, da daleč od domovine vse te padce sprejemam drugače, vsekakor manj obremenjeno, vseskozi se namreč gibljam med vmesnostjo, med resničnostjo in neresničnostjo, nadrealnostjo, in zato boli manj. Morebiti sem za to, da mi je bivanje v tujem mestu odprlo oči drugače, kot bi predvidevala, celo hvaležna. Varnostni pristan se mi je rušil, a tudi znova vzpostavljaj. Nič ni več tako dokončno, vame se je za vselej naselil dvom.

II. Jezik

Še do nedavnega vsega drugačnega nisem bila zmožna sprejeti, zato mi je bilo mesto tuje. Potem pa sem nekega dne svojo zgodbo obrnila sebi v prid: zgodilo se je z literaturo. Navdušeno sem brala ukrajinsko sodobno književnost, začela sem ambiciozno z Mario Matios, nadaljevala z Jurijem Viničukom in se z največjim navdušenjem spopadla z Jurijem Andruhovičem in Sofijo Andruhovič. Kot že tolikokrat doslej, le da zdaj v tujem mestu in tujem jeziku, ki se ga nisem učila v šoli, se je izkazalo, da književnost nosi odgovore, ki jih nisem sposobna razvozlati. Odprl se mi je nov, lep svet. Za vsako razumljeno stranjo sem vriskala kakor otrok. Ta preskok, ko se v tujem mestu nikakor nisem mogla udomačiti, ko me je vse motilo, celo petje ptic, severna stran neba, uležan prah, uhojene preproge, bele gazi, jutranji molk, popoldanski nemir, sem zmogla zaradi besede. Zaradi tujega in maternega jezika. Ko me je vse, prav vse v nič krivem levjem mestu, ki me ni sámo povabilo sèm, tako motilo, da je bilo zadušljivo dihati s prekletstvom naphan prah, sem odprla knjigo in občudovala vsako misel, ki sem jo zmogla v svoji glavi prevesti. Obsedala me je ideja, da hočem svoje bivanje v tuji državi izkoristiti za piljenje lastnega in tujega jezika. Pot do knjige ni bila dolga in je bila logična. S hvaležnostjo sem obsedela v stanovanju in v mislih razprostrla nesrečni robec, ki je že predolgo ležal v predalu.

Spoznala sem, da sem doma lahko kjer koli, četudi zvonec na vhodnih vratih ne dela in na poštnem nabiralniku ni mojega priimka. Doma sem tudi v avtomobilu, ko takoj za ukrajinsko mejo vsi štirje poslušamo *Pojte, pojte, drobne ptice*, doma sem, ko z navdušenjem spremljam proslavo ob slovenskem kulturnem prazniku, in vselej, ko v roke vzamem slovenski časopis in knjigo slovenskega pisatelja, pisateljice. Toda doma sem predvsem tam, kjer mi nematerni jezik omogoča odkrivanje tujih, nepoznanih pokrajin, kjer moja materinščina dobiva nove razsežnosti.

Največ uporabnih besed sem se naučila na delavnicah za otroke. Ženi v ukrajiniščini rečejo *družina*: in res je tako, največjo vlogo igra mati. Prebrala sem, kako v neki ukrajinski vasi ženske zapuščajo domove, da bi nahranile lačna usta; moški so se že zdavnaj zapili. So sodobne transnacionalne aleksandrinke, če si izraz sposodim od Ksenije Vidmar Horvat.

Toda če se vrnem k tistim, ki ostajajo in se vračajo. Do otrokovega tretjega leta so doma, z njim pa po dopolnjenem letu in pol marsikatera odide na delavnice, ker vrtca za to starost v glavnem nimajo. Delavnice sprejemajo tudi neukrajinske otroke, poleg slovenskih so bili tam še poljski, češki, ruski. Tam matere skupaj z otroki cepetajo, topotajo, vriskajo,

skačejo, plešejo, pojejo, se veselijo, predvsem neukrajinske pa poslušajo, pozorno poslušajo. Od maternega jezika in svetovnih jezikov je moja misel prešla na še en slovanski jezik; o ukrajiniščini premišlujem pogosteje, kot bi si kadar koli upala predstavljati. Je lep, zvočen jezik, h kateremu se vse pogosteje vračam. Zaznala sem, da učiteljico glasbe, ki otroke uči pesmi, dojemam povsem drugače, ker slišim, razumem, kaj hoče povedati. Pred dvema letoma se mi ni zdela tako zagnana, danes pa občudujem njen trud, njeno zavzetost, zavidam ji. Zavidam ji, ker ima možnost, da uči otroke nekaj lepega. Tako kot bi morebiti še pred časom zavidala nekomu, ki bere ukrajinski roman. Sedaj sem dosegla tudi stopnjo, še več, zapisano vselej v mislih prevajam v slovenščino in si rečem, kako lepo zvenijo ti ukrajinski stavki v slovenščini!

III. Zavračanje zla

Z navdušenjem sem brala že prebrano, npr. Vojnovičev roman *Jugoslavija, moja deželca*, romane Gabriele Babnik, pri čemer sem opazovala psihično nasilje, ki me je vedno zanimalo, namreč, kako je človek lahko tako pošasten, da povzroča drugim trpljenje. Obmolknila sem, ko sem prebrala roman *Obtožena* Slavenke Drakulić, vedno znova pa se rada vračam k Herti Müller. Zame ni razlike med fizičnim in psihičnim nasiljem, oba imata svoj izvor v zlu in oba obsojam. Navdušila me je Hannah Arendt, ne le v filmu, temveč zlasti v svojih študijah. Presunile so me kratke zgodbe Andreja Makuca: v njih se postmodernistično navezuje na Antigonino zgodbo, ki jo prevprašuje in zapisuje na novo ter priča o ponavljajočem toku zgodovine. Kaže na to, da je človek s svojo krhkostjo večkrat žrtev zla, zločini pa ostajajo nekaznovani in se pojavljajo vedno znova. Ta tema me je prevzela in zaposlovala nekaj časa, ogledala sem si tudi vrsto odličnih evropskih filmov (*Halimina pot, Krogi, Tujka, Ida* itd.). Nasilje kot tema je v umetnosti stalnica.

Hkrati me je vse globlje obsedala sodobna ukrajinska književnost, z vsako razumljeno mislijo, povedjo, stranjo sem premišljevala, kako razumevanje oziroma poznavanje tujega jezika posamezniku omogoči videti lastno bivanje drugače, kako se s tem odpre neki nov, zanimiv svet. Ta obraz tujega jezika mi je tako blizu, zdi se mi pot k razumevanju drugega. In če bi obstajal na svetu ideal, bi se zavzemala za učenje tujih jezikov kot pot k spravi, k pravičnejši družbi. Če bi bili drugega sposobni slišati in razumeti, ne bi bilo vojn. Rešitev za pot k spravi vidim v spoštovanju sebe in sočloveka. Tak odnos se začne v družini, in če je dovolj trden, zdrži

vsakršno nespoštovanje zunaj nje. K zdravi, varni družini se vsak njen član rad vrača. (In ve, da ima vedno pri sebi robec, ki ga lahko kjer koli razgrne). Spoštovanje sebe in sočloveka se nadaljuje v izobraževalnem sistemu. Če učitelj/učiteljica otroku reče, da je neumen, da tako ali tako ve, da ne bo znal rešiti naloge, če ob medvrstniškem nasilju ne odreagira, sodeluje v patološkem procesu, ki bi ga poimenovala destrukcija. Če se posameznik ne čuti sprejetega, odreagira na različne načine, denimo agresivno, če mu je takšno vedenje privzgojeno. Zelo preprosto je biti prijazen do sebe in drugih in si prizadevati za takšen svet. Ko gledam vsa ta srhljiva sporočila z vseh koncev sveta, iz Donecka, Luganska, Pariza, iz Iraka, Sirije, Nigerije, vidim pred sabo pošastnega človeka in pomislim, kdaj je takšen postal. Se je takšen že rodil? Mislim, da ne. Siljenje deklic v poroke, v suženjstvo, samoizstrelitev, kdo bi razumel človeško pošast? Zlo, ki se vanj naseli? Verjamem, da se vse začne pri otroku. Verjamem, da odtisne v svojo zavest vse, kar vidi v svoji okolici. Zato vem, da je človek rešitev za vse gorje, ki ga povzroča posameznik ali skupina. In zato se hkrati zavedam, kako odgovorno je vzgajati, učiti otroke. In me zaskrbi zaradi patoloških družin, pa zaradi države, ki zanosa polne učitelje potiska v kot, jih drobi in jim ne da priložnosti. Ko bodo dokončno uničili tak zagon, kako bo tak posameznik sploh lahko dober učitelj, če bo čez čas le lahko poučeval?

Sami v svojih miselnih prostorih velikokrat povzročamo zlo. Sebi, drugim. K premišljevanju o jeziku, večresničju, spoštovanju želim preiti tudi na umetnost. Dobra vse našteto spaja. Je pot k razumevanju. Pred odhodom v Lvov me je napolnila z vso svojo močjo: poslušala sem čudovit literarni večer Draga Jančarja, ki ga je v Mariboru vodila Zora Jurič, poslušala in gledala sem vrhunsko *Iliado* v Gallusovi dvorani Cankarjevega doma. Ko sem v zadnji vrsti občudovala dogodek, ki se je pravkar odvijal pred mojimi, našimi očmi, sem bila osupla, kot že mnogokrat poprej, a misli so se mi vračale v Lvov, v Ukrajino. Tam sem pred novim letom poslušala koncert gostujočih glasbenikov K&K Philharmoniker. Glasba je bila povprečna, dobra, a nikakor odlična. Ljudje pa navdušeni, glasno vpijejo *Bravo!*, kar niso mogli nehati ploskati. Navdajala so me ambivalentna občutja, bilo mi je toplo. Še nikdar prej nisem občutila te kolektivne sreče, tako iskrene, preveč, morda. Večer se mi je zaradi svoje drugačnosti vtisnil v spomin. Vseskozi pa se je kakor grenka sled v mojih mislih pojavljala gola resničnost, da je država, ki je začasno postala moje, naše pribežališče, v kaotični, žalostni situaciji. Nisem mogla biti brezбриžna, čeprav se je za hip zdelo, da so ljudje pozabili na resničnost zunaj dvorane. Ničesar novega ne bom odkrila, če dodam, da smo Slovenci bolj zadržana publika:

pred kratkim sem si v mariborski Drami ogledala predstavo *Od blizu*. Ko hoče Nataša Matjašec Rošker vzpostaviti stik z gledalci, se vsi obračajo proč. Svetohlinsko gledajo drugam, v drugo smer, kakor da bi oči skrile, zakrile njihovo prisotnost v gledališču. Do mene ne pride, a če bi, bi najbrž reagirala podobno. Skratka, zaradi vseh teh dogodkov, na katerih z navdušenjem poslušam lepo besedo, lepo misel, ko samo sedim in prisluhnem, kaj mi nastopajoči želi sporočiti, sem srečna. Predvsem zato, ker sem hvaležna za lepoto, ki jo lahko doživljam. Moji znani svetovi se porušijo, kakor se rušijo v nedomovinskem mestu. In tedaj si rečem, da je odkrivanje svetov, lepih in nelepih, v tem trenutku moja prednost in privilegij. Nekoč sem si postavila visok cilj. Doseči Kilimandžaro. Obema je uspelo in med prvimi sva v temnem jutru stala na vrhu. Še ptice so spale. Občutek je bil podoben zdajšnjemu, ko so se vse zapete vrvi sprostile in sem doma v obeh mestih. Ko me domače pozdravi z železniško postajo, ki jo še vsa zaspana zagledam, in nam ukrajinski carinik zaželi *ščasljivoj dorohi*, mi je lepo. Nisem več tujka, ki prepočasi bere cirilico na tablah, in nisem več kimajoči bebček, ki iz rokava stresa le *tak, ni*. Ne sprašujem se več, kdaj bom končno odprla le ena vrata in pozvonila le na enem zvoncu. In ne, ne zanima me, kje bom razgrnila svoj robec.